

két, egymással szorosan összefüggő ellentét-párt emelhetünk ki ennek kapcsán: a politikának és irodalompolitikának meg az irodalom belső törvényszerűségeinek ellentétét, továbbá az életnek meg az irodalomnak ellentétét. Ovecskin regényében ezek a széthúzó erők szétrombolták a regényt, meghamisították, élettelené tették a hősöket és megfosztották a művet irodalmi jellegétől. Mert a gyakorlat Ovecskin ese-

tében sem tudja igazolni a szocialista realizmus elméletét. Ovecskinnak erőszakot kellett elkövetnie az irodalmon, az embereken, hogy hű maradhasson az elmélethez és az előírásokhoz. Az élet és irodalom ígért összhangját nem találjuk sehol. Élet és irodalom talán sohasem volt olyan messze egymástól, mint éppen a szocialista realista irodalomban. Ovecskin regénye, a Tavasz szél, iskolapéldája ennek.

Emberek tűzvészben

Bori Imre

Rendezzük régi számláinkat, tisztázzuk a helyzetet...

Nagy a mi háborúnk. A pusztítás bennünk még nagyobb. Magunkkal háborúzunk. Mindnyájan harcolunk, szerencsétlenségünknek mértéke és vége nincsen... M. Bulatović

EGY LÉPÉSSEL TOVÁBB

Miodrág Bulatović nemrég megjelent könyvében határozott léptekkel halad egy új műfaj, a keretes elbeszélés és a regény határán álló regényesített elbeszélés-műfaj megvalósítása felé. Ha az évekkel előbb megjelent könyvének, a Djavolj dolaze-nak határozott elbeszélés jellege volt, ebben a kötetben minden a változás, a fejlődés, a műfaji túlgulás irányába tör. Nemcsak azért, mert az egyes elbeszélések hősei érintkeznek egymással, az elbeszélések szereplői azonosak, hanem azért is, mert az író koncepciója egységes, táguló szemléletmódja egy nagyobb egész távlatából is át tudja fogni az eddig atomizáltan élő hősöket.

A könyv tehát a nagytehetségű író fejlődésének egy újabb állomása, minden tekintetben újszerű és meglepően érdekes. Csupa nyitott kérdést hagy

maga után, izgalmas nyomozás eredményeként tárulnak fel az olvasóval bújócskát játszó emberi sorsok és arcélek, hangulatok. Bulatović sokat tanult a mai nyugati irodalom regénytechnikájától, az események fejlesztésében, a hősök jellemének kibontakoztatásában nálunk egészen új módon jár el. A hősök a sötétségben botorkálnak, azután egyszerre éles fény vetődik rájuk, megállnak, hunyorognak, hogy azután ismét elnyelje őket a sötétség, eltűnjenek a regényes történetből, kihullanak az író fénykörében.

Ez a módszer azonban kétélű kard. Kétségtelen előnyei mellett van egy negatívuma is: az írókat akkor is absztrahálásra kényszeríti, amikor ez nincs szándékában, a hősökről lehullanak társadalmi meghatározottságuk bélyegei, alaktalanná válnak, egyértelművé, emberi zsákutcává. Ennek folytán a mű eszmei mondanivalója is elveszti határozott jellegét, az íróhoz kapcsolódó mivoltát: a forma a kelléténel talán egy kicsit jobban befolyásolja a műnek és benne a hősököknek a jellegét, mint amit a születés szándéka szabott neki. Az írókat felszabadítja a széles epikai ábrázolás, a részletek bilincse azonban újabb megkötöttségekkel akadályozza; a hősök nem a valóság, hanem az elképzelés talaján mozognak. Élő embe-

rek helyett árnyak mozognak az író fiktív színpadán. Ilyen árnyakkal telítettek Bulatovič művének a hősei is, a műfaj kétélűségének, kétarcúságának, határterület-jellegének a nyomait vise-lik magukon: sok bennük és rajtuk a reálisan emberi, de igen sok a fiktív vonás is, fej helyett kód ül a vállukon.

MÓDSZER UTÁN EGY KIS FILOZÓFIA

Bulatovič művének van egy egzisztencialista ere is, amikor az emberről esik szó, az emberek egymáshoz való viszonyáról. Mert éppen itt lelhető meg a regény igazi problémája, amikor az emberekről beszél, az emberi életről. Bulatovič sötét és mélyen pesszimista képet rajzol az emberről. Olyan emberek a hősei, olyan emberek érdeklik, akikben a háború elszabadította az embertelenséget, akik egy különös sors démonjaivá váltak, égnek abban az emberi pokolban, amivé a békés crnagorai városkát a háború változtatta, a tűz rőt fényében mozognak, és az embertelenséget választják maguknak életformául. Mintha csak Sartre-t olvasnánk: *„Jobb volna, ha a fal túlsó felén lennék, az emberekkel. De mit kezdjek én az emberekkel, lázadoztam. Reménytelen az én szeretetem irántuk: idegenek nekem, s én idegen vagyok nekik. Még saját testemhez is nehezen nyúlok; nyomorúságosak vagyunk, penészesek, rothadtak, pestisesek, élőhottak.”* Egy másik helyen ezt a megállapítást találjuk: *„Úgy állunk egymással szemben, mint a kések, mint ezek az imaházak, mint ez a templom a mecsettel szemben és fordítva, mint ezek a kövek, amelyek nemsokára égni kezdenek.”*

A Bulatovič teremtette poklot a háború, a gyűlölet szenvedélye hevíti, égnek a házak és égnek az emberi szenvedélyek, az érzelmek megvadulnak, a hő izzásba hozza a szíveket, lepatog a máz, lepörkölődik az emberség: mezeten lelkek égnek és dideregnek egyszerre a maguk embertelenségében. Mennyi rosszat hordoz magában az ember! Már nem is lehet ráismerni arcvonásaira: alaktalan tömeggé vált a városka népe, a rosszaság üli diadalát. Farkasokként tépik egymás lelkét az emberek. Csak farkasok vannak és bárányok, tépő, marcangoló farkasok és

tépett, áldozatra vitt gyöngé bárányok, sötét lelkek és ártatlan, égő játékbabák és galambfiókák.

Ez a kérdés Bulatovič filozófiájának a sötét kérge, az emberek ilyennek meglátott viszonya érdekli. Az emberi sorsnak ez a sötéten és csak embertelenségében felfogott mivolta ráveti árnyékát az egész könyvre. Két síkon is méri Bulatovič a rossznak e dühöngését: az emberek önmagukban is rosszak és egymás közötti viszonyukban is. Fejük felett ég a ház, égnek a hegyek, égnek a lelkek, és az emberek nem mentik önmagukat. Saját sorsukkal vannak elfoglalva, önmagukat elemzik és lelkük förtelmeiben gyönyörködnek. A szenvedés e könyv lapjain nem kín, fájdalom, hanem gyönyörűség, egyfajta kéj, egyfajta beletemetkezés, belerévülés a lélek rothadtságába. Évszázadok érlelte gyűlölet csap fel, az emberek egymást marcangolják, nincs egy jó szavuk egymáshoz, mindenki mindenkinek az ellensége, mint ahogy mindenki önmaga ellen is tör. Ha érintkeznek egymással az emberek, csak rossz szándékkal közelednek egymáshoz, és ha találkoznak, csak rosszat tehetnek egymásnak.

Nem véletlenül mondja az egyik szereplő a következő gondolatot: *„ha egyáltalában létezik valami a világon, akkor az csakis a pokol”,* majd így folytatja: *„Ha valami történik a lelkemmel, és van-e egyáltalán lelkem, hát csak az, hogy a pokolba jut: nem a képzelt és hamis pokolba, amellyel ijesztettem a kényeseket, a romlottakat, a gyilkosokat, erőszakosokat, vérszopókat és tolvajokat és azokat, akik megkínzott testüket szurkálták és vagdoszták, mert csak ebben találtak már élvezetet és gyönyörűséget; hanem a legközönségesebb földi pokolba, abba, amelyik itt forr a mecset körül, amelyben a véreskezű testvérek élnek különféle jelvényekkel sapkájukon... ezeket az embereket, akik véresek, sebzettek, szerencsétlenek, egymástól menekülnek, és mindannyian futnak a rettenetes és forró földi tűz elől, amely mindent megpörköl és értéktelen hamuvá változtat.”* És még egy gondolat a hodzsza elmélkedéséből: *„Énekével azt akarta hirdetni, hogy senki sem menekülhet, hogy Allah többé nem az egyedüli isten, hogy nincsenek már istenek, hogy ha egyáltalában valaki a világon, akkor az emberek ezek az istenek, akikről a szent dalok beszélnek, de az isteneket a tűz ostromolja és most beszorultak a pokolba.”*

Mondanunk sem kell: a pokol maga az ember és az a világ, amit az ember teremtett maga körül.

AZ EMBEREK

Minden kommentár nélkül idézünk, hogy előcsaljuk Bulatović hőseit, filozófiájának megtestesültjeit a ködből, a füstből, a tűzből, a pokolból. A Tüzes almák című fejezet kezdetén ilyen seregszemlét találunk: „Csodával határos módon történt ez egyszerre, egy pillanat alatt, amikor az emberek kibújva a hamu alól, amely még a szürkület előtt permetezni kezdett valahonnan, levették a féligihalott öreget a rácsokról; amikor lenn a diákok, a pék és a jövevény vagy századszor töltötték meg a poharukat vízzel, hogy kicsalják a Napot a vöröses ködből, a tűzből, mert úgy látszott, mintha az is égne; amikor a puskások, az a három különböző ember odament a gyerekekhez, aki lepisálva a kerítést és a bokrokat, almát majszolt és nézte őket nem sejtve semmit, szinte szerette őket, mert emberek voltak és puskájuk volt, és nem tudta, hogy majd elviszik és levágják kiskecskéjét; amikor az a hosszúorrú, szakállas és csodálatos ember integetett az ablakból és hívta társait, akik már nem voltak a koldusok égő országútján; csodálatos módon történt minden azzal az öreggel, akinek ritkás kecskeszakálla volt és a bokorban bujkálva óvatosan félrehajtotta az ágakat, a hajtásokat és vesszőket, hogy meglesse a szarkát, a tolvajt. Csodálatos öreg volt.”

Kiegészítésül pedig még ezekhez a hősökhoz kell számolnunk az újságárust, aki bódéjába zárkózik a világ elől, két fiatal kalandort és egy prostituált szobalányt, egy öregasszonyt, két hodzsát és néhány névtelen gyereket.

A TARTALOM FELÉ

Ez a regény felé hajló történet sorozat Crna Gorában játszódik a háború idején. Ég a kisváros, bombáznak a repülőgépek, a hídon nagy a torlódás, a katonaság váltakozik, olaszok, csetnikek, partizánok és saját szakállukra dolgozó rablóbandák, katonaszökevények vonulnak át a városkán, az égő házak roppogását néha elfojtja a hegyekben dúló

harc zaja és a repülőgépek zúgása. Amikor a legnagyobb a fejetlenség, akkor érkezik haza messzi vándorútjáról egy megöregedett lakója, az ismeretlen koldus, aki keresi gyerekkora emlékeit és megpróbál áttörni a tűzgyűrűn ki az erdőbe, ahol hozzátartozóit sejtí. Találkozik egy kecskét legeltető sánta kisfiúval, hallja a minaretben imádkozó hodzsát, látja a lógó öreget a rácsokon, találkozik a puskás emberekkel, belevegyl a tömegbe, néz, szemlélődik, lesi, figyel a poklot. Aztán egymás után vonulnak fel a könyv hősei, mindegyiket bűn súlya nyomja, valamennyien az élet koldusai. Olvasás közben egészülnek ki az élet-adatok, kapja meg az ember a múlt távlatát. Az égő házak tüze bevilágítja a sötét emberi lelkiismeretet is, bevilágít a múltba, ahol ennek a könyvnek minden hőse valamit álmódott, szebbet remélt, azután elbukott, elsodorták az örvények, minden tisztaság piszokká, bűnné változott. És menekülni akarnak önmaguktól, elveszni a világégésben, a régi világ égésében, megtisztulni a perzselő hőben. Loptak, csaltak, gyilkoltak, hazudtak, koldultak, nem éltek emberi életet. Ezt a múltat öleli körül a tűz, ezt akarja kimarni az emberekből, ekkor akarnak azok megszabadulni régi éniüktől, akár a halál árán is, mint a hosszúorrú szarkaleső öreg, akit végigkísért az életen egy fiatalkori emléke, egy hajdú halála, és most ott sül ő maga is ennek az emléknek a rémével szemében. Vagy van, aki el akar zárkózni pókhálós lelkének mélyébe és sötétségébe; van, aki most találkozik fia gyilkosával; van olyan ember is, akinek szívében éppen most ébred fel a bűnbánat és csillan meg a remény, egy új élet reménye, felébred az embertelenségben az ember. Az egyik hős elpusztul, a másik megfosztottan bámul a semmibe; vannak olyanok is, akik fázós és üres lélekkel várják a jövőt, amely majd a felperzselt földből nő ki, a romokból, az üszkös emberi lelkek-ből.

Különösek és csodások Bulatović történeteinek hősei: mintha valamennyi emberi élet, az emberi sors alvilágából merült volna fel, a volt társadalom számkivetettjei, a valóságos élet volt emberei mozognak a tűz fénykörében, és nem is érzik magukat olyan rosszul ebben a feltámadt pokolban. Mintha az életnek nem lett volna más sükja, csak az, amit a pincelakások, kunyhók, vermek szük nyílása megmutathat, csak szenny, piszok, bűn és lel-

ki förtelem jegyeit ismerné a lélek, és csak egy állapot létjogosultságát fogadná el: a szenvedését. Bulatović a társadalom legmélyéből merített ebben a könyvében is, a lélek legalját, a leülepedett embertelen vonásokat kavarja fel újra és újra történeteinek változataiban. Embereket mutat be, akik háttal állnak a jelennek és fitytyet hánynak a jövőnek.

Ez a lélek háborúja. De folyik kinn is a küzdelem, a valódi társadalmi harc, az igazi emberi küzdelem, amelynek valóságos vonatkozásait ugyan nem látjuk Bulatović művében, de világosan érezzük, hogy az a harc olyan világ ellen folyik, amely ilyen embertelenné, kegyetlenné, pokollá változtatta az emberi életet. Ha a végső benyomás, amelyt e mű kelt, mégsem sötét pesszimizmus és kegyetlen kietlenség, hát az éppen e harc láthatatlan jelenlétének, vagy csak pusztá visszfényének is köszönhető. Mert Bulatović érdemének van egy másik oldala is .

AZ ÉREM MÁSIK OLDALA

Bulatović első kötetében zárt ajtókat talált maga előtt az olvasó: teljesen elhatárolt, sötét, romlott világot, amelybe a remény egyetlen szikrája sem tudott egy kis világosságot lopni. Bulatović eszmei fejlődésének ez újabb szakaszában eljutott a jövő emberibb világának igenléséhez is. Az emberekben és az emberek között dúló harc nyomán bontakozik ki ez a kép, egy emberségesebb ember képe, aki már nem undorodik önmagától, nem émelyeg embertársai jelenlététől, nem imádkozik így: „Istenem, ments meg a lángoktól, a tűztől és az emberek jelenlététől.” Az égő város nagy tűzében mintha néhány lélek fel tudott volna melegedni és kívánná az emberek közelségét, az emberi test melegét, a közösség biztonságát.

A könyv egyik hőse akkor döbben rá erre, amikor látja, hogy nincs út hátra és nincs más menekülés ebből a pokolból, csak az, ha az ember feladja a múltját és atomizált egyéniségét, ha kitör lelke páncéljából és a szenvedő egyed harcos, cselekvő emberré válik. „Ez mind igaz, kezdte a hosszú, de meg kell szabadítanunk. Nincs menekvés. Szövetkezünk majd és elkezdjük oltani az első talpalatnyi földet, amely ég. Mert mit jelent egy ember: semmit,

testvérek. Azt, amit ez itt a bódében. És ez a mi nyomorúságunk képe. Először is leverjük azt a lakatot ott.” Ilyen motívummal kezdődik és ilyen érveléssel indul el Bulatović a jövő felé. Az egyik hodzza például fenn, az ég minaret erkélyén így elmélkedik, míg körülötte minden láng és füst, emberi szenvedés és pusztulás: „Ebben a pillanatban mindennekfelett különös békeséget érzett, valami végső nyugalmat, derűt és kietlenséget. Ez azért volt, mert tudta, hogy az emberi pokolnak tűzvészszel kell véget érnie, utána pedig csak füst és hamu marad és pókháló, és az új, igazi és tisztá élet csak a pusztaságban kezdődhet, a kietlenségben vagy ott, ahol nincs sok emberi emlék.” Bulatović nem is titkolt szándéka, hiszen ezt a gondolatát már motívumként felírtuk, hogy az embernek azt a belső harcát ábrázolja, amit önmaga lelkéért folytat, amit múltjával, embertelenedett egyéniségével vívott és vív még ma is. Ha ezek a jegyek a mű egészségéhez viszonyítva elenyészők is, csak itt-ott török meg a rossznak az uralmát, csak néha tör át a felhőkön a Nap derűje, mégis a legfőbb mondanivalót hordozzák. Enélkül a vissza-visszatérő motívum nélkül nagyon leverő és sötét, kietlen világban bolyongnánk Bulatović e könyvét olvasva. A remény ez apró, pislákoló tűze nélkül belevesznénk a lélek sötétségébe, egy egzisztencialista dráma véres lélektaglózásának szenvedő részesei volnánk csupán.

A TŰZRŐL

Bulatović művének hátterében, az emberi életek szövetében tűz ég, oltahatatlan, állandóan terjedő tűz. Égnek a házak és a fák, ég az erdő, a temető, ég a föld, a templomok és az emberi lelkek. Bulatović kettős értelmet tulajdonít a tűznek: a tűz jelkép, a háború, a pusztulás jelképe, a régi világ felszámolásának eszköze, de valóságos pusztulás is, konkrét falvak és városok égése. A házak tetején táncoló lángok egyszerre csak átugranak az emberi lelkekre, a valóság minden pillanatban a szemünk láttára válik jelképpé, és a tűz jelképe állandóan a valóságos tűz légzését löveli magából.

„A dombokról, az útkereszteződésekről nyomokat látni a földön. A homokban lábnyomokat. A hamuban félig ha-

lott emberi testek. A messzeségben nyomorult crnagorai falvak fénylenek. Égnek. Rettenetesen égnek. A hegyek oldalán és a mélyedéseken az örökké csalóka ég hullámszik le-fel. Tele van füsttel és lánggal ég.” Bulatović elragadtatásba esik, amikor a tűzről ír. Minden egyes tűzleírás himnusz ehhez az elemhez, pusztító erejének minden megnyilatkozását megéneklí elragadtatott szenvedéllyel. És sokszor megrendítő képeket talál erejének, borzalmának megjelenítéséhez, íme részlet egyik leírásából: *„Lába elé gyerekjáték gurult. A babának égett a feje, a haja, a szeme, a szája. Utána egy átvágott-torkú baba gurult, kicsavart kezekkel, égő ruhácskában. A másik sarkon egy emberen égnek rongyai. Az ember könyörgött, hogy vetköztessék le, de csak állt egyhelyben. Az asszony isteni félelemmel bámulta az istállót, amely fekete volt a tűztől, és kétségbeesetten ordított. A többi ház, amely mellett elment, mind üres volt, ablakaik bezárva, és égtek mindenütt: lenn és fenn. Ahogy tovább ment, mind nagyobb volt a tűzvész körülötte és elállta az útját.”* Megrendítő tűzleírásából még csak kettőt kell kiemelnünk: az égő temető és az égő templom ábrázolását, amelyben megsült kiscsalamók ülnek a megperzselt fészeken és bámulnak a semmibe, a pusztulásba.

A tűz ugyanis ott lobog e könyv minden oldalán, szinte minden sorába belekapott. Nagy a pusztulás és a pusztítás a világban, az emberi lelkekben és életekben. Ezt jelképezi Bulatović hatnyelvű tüze is, a nagy, a valóságos és az, amelyik a szenvedélyekből pattan elő. A tűz pusztít, de meg is tisztít: kiégeti a földből a rosszat, utat törhet az új világ igazibb élete előtt.

LÁTOMÁSOK

Bulatović könyvének anyaga ugyanakkor nagy látomások sorozata is. Nem a realitás talaján mozgunk, ez csak egy-egy pillanatra villan fel a füstből és tűzből. Az író Franz Kafka módján el tudja ragadni a valóságot és jelképes, többértelmű magasságba emeli fel. Így, ilyen módon született meg Bulatović tolla nyomán is az élet egyfajta látomása, amelyben a hősöknek nincs nevük és arcuk, távolról látott emberek, de emberek, akik a pusztulásba vesznek, akiket a háború bekerített,

akik nem tudnak menekülni, akik nem tudnak harcolni sem: ki vannak szolgáztatva, halálra vannak ítélve.

Az apró látomások legtöbbje természetesen a tűz képét vetíti elénk, de vannak olyanok is, amelyek az emberi élet egy különleges állapotát jelképezik és emelik a látomás hőfokára. Az egyik egy kisgyerek szívébe visz bennünket. A kisfiú egyszer igazat mondott, nagyapja temetésén nem álszenteskedett és ezért üldözték, magárahagyták. Az egyedül élő fiú kietlen életének bemutatása egy bezárt szoba és üres falak viziójában remek példája Bulatović írói módszerének, látásmódja természetének. Körülötte mindent beszönek a pókok, minden szennyes, bűzös a rossz indulatoktól. Azután betörnek hozzá az emberek és kiragadják, kikényszerítik magánosságából, amikor jön a vész. Az emberi lélek kietlenségét alig ábrázolja valaki hozzáfogható módon a jugoszláv irodalomban.

A másik ilyen látomása egy kis, riadt, magáramaradt újságárusról beszél, aki megrémülve a háborútól, menekülni akar, fél és bezárkózik bódéjába, lefekszik és várja a halált. Undorodik az emberektől, akikből árad a rossz. Egy pókkal köt barátságot, amely majd beszövi selymes fonalával és elviszi a megsemmisülésbe. Mind sűrűbb körülötte a háló, és ő csak fekszik és várja, hogy a pók az arcához érjen, beszöjje szemeit, kiszívja a vérét. Félt tőle, de még jobban undorodott az emberektől: *„Gyorsan akart meghalni, akarta, hogy a pók kiszívja a vérét, és magukkal vigyék a pestises vizek, amelyek a bódé oldalát nyaldosták. Ingerelte a pókot. Sápádt arcát egész hozzá emelte és mosolygott rá. A pók meg csak színpadiasan hintázott hálója szálán és lábaival kaszált. Becézni kezdte, hízelt neki. A póknak. A kis vérengző ördög kivételesen komoly volt: élvezkedett, hálója nőtt, ő maga mind kövérebb és pufókabb lett. A tizedik éjjel elaludt arra gondolva, hogy ő meg ez a pók itt, ugyanaz a lény. Egy lélek, két hasonló testben. En csak ember vagyok, újságárus, ő meg pók. Amikor felébredt, látta, hogy a pók az éjjel hálót font az arca köré. Segítségért kiabált, sirt, jajgatott. Szerencsére senki sem hallotta meg.”*

De jönnek az emberek és betörik ajtaját, kiűzik a pókokat és felcsillan a remény sugara. Nem véletlenül a mű eszmei fordulópontját éppen az újságárus és a pók történetének látomásá-

ban leljük meg. Az embert hiába számúzták, hiába akarja magát számúzni, hiába akar menekülni a felelősség, a bűntudat elől: az előbb vagy utóbb betör hozzá is, kinyitja az ablakot és kiszellőzteti a lélek dohos és zárt levegőjét, kiirtja a penészt és pókhálót. Megpróbálja a saját lábára állítani az embert.

TANULSÁGOK

És éppen ez Bulatović sötét, komor könyvének végső tanulsága. Nagy a múlt és sok volt benne a bűn, a kietlenség, a nyomor, az embertelenség. De a veszedelem harcra kényszeríti a legjobbakat, akik még tudnak harcolni és mernek emberek lenni. Bulatović hősei majd mind elpusztulnak, nem állják

a harcot, a bűnök és a lélek sötétsége erősebb bennük, mint a tűzé, amely perzseli a múltat. De benne van a hit, hogy az ember mégis győz majd, legyőzi önmagát, énje rosszabbik felét és új házat épít az üszkös romok helyén.

Bulatović élményei az emberi rossz-szaságból táplálkoznak. Első kötetében még nem talált kivezető utat a Sartreféle zárt ajtók mögül. Most ebben a könyvében felnyílnak a zárak. Még szimbólumokkal, látomásokkal dolgozik, még az absztrakt ember uralkodik képzeletvilágán, vagy legalább is a valóság elemeiből épített, de nem valószínű ember. De igazsága hirdetéséhez a művészet síkján, a jelek szerint ez is elegendő. Nála a mű költői anyaga és jellege a legértékesebb és a legtöbbet mondó. És írói fejlődésének nagy lépése ez a könyv a ma embere felé, aki már nem absztrakt valami, hanem valóságos életet élő lény.

Regény a mulandóságról

Tomán László

BORA ČOŠIĆ: SVI SMRTNI, KOSMOS KÖNYVKIADÓ, BEOGRÁD, 1958

Bora Čosić egyik régebbi elbeszélése egy hangyabolyra épült házról szól. Első regényében, az 1956-ban megjelent *Tolvajok házában* darazsakról és molyokról tesz említést. A hangyák aláásták a ház alapjait, az épületnek előbb-utóbb össze kell dőlnie, a molyok mindent megrágnak, tönkretesznek. Új regényében, a „*Svi smrtni*”-ban az elmúlás közvetlen alakjában, az idő folyásának kérelhetetlenségében jelenik meg. Feleslegessé váltak a képcserék, szimbólumok, Čosićnak sikerült az időt kiválasztania, kiszűrnie, állandóan és mindenütt jelenlévő fluidummá átalakítani, s így vezette be a regénybe. Róla szól ez a könyv, az időről, amely

szüntelenül múlik, a távolodás, eltűnés, a semmibeveszés útján mindent elsöpör maga előtt, sohasem áll meg, azokat, akik az örökkévalóság nevében, percnyi jólét, javak érdekében szembe mernek vele szállni, elkapja, megtáncoltatja szörnyű forgószélben, megkeveri, megkavarja, megperdíti, el is dobja, odavágja, visszarántja, összetöri, cefatokra tépi, aztán elszórja csontjait. Van Virginia Woolf „*To the Lighthouse*” című regényében egy fejezet, amelynek ez a címe: „Az idő múlik; az írónő itt tizenöt oldalon hosszú éveket ír le, úgyhogy érezni lehet benne az idő irgalmatlan süvöltését. Bora Čosić tanult az angol írónőtől. A „*Svi smrtni*”-ban látni az időt, igen, mindenütt ott hagyja a nyomait, megy tovább, de ott marad belőle valami: levél sárgul, haj megöszül, fogak hullnak, ráncok ülnek, bútor ropog, fal leomlik, porrá válik,